

Теорія і методологія наукових досліджень

УДК 35:332.2

Г. П. Пасемко

д. держ. упр., доцент
Харківський національний аграрний університет
ім. В.В. Докучаєва

Г. М. Пасемко

к.е.н., доцент
Житомирського національного агроекологічного університету

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА РОЗПОДІЛУ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕНТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано вплив процесу глобалізації на формування та розподіл земельної ренти. Обґрунтовано напрями удосконалення системи державного регулювання рентних відносин в умовах глобалізації.

Постановка проблеми

Рента як економічна категорія означає не просто дохід із землі. Це дохід від такого фактора виробництва, пропозиція якого не еластична. А. Маршалл писав, що «...будь-яке збільшення, отримане від безплатних дарів природи, чистого доходу, яке не є безпосереднім мотивом будь-яких спеціальних витрат з боку землевласників, варто за всіх обставин вважати рентою» [5]. Але це тільки частина її. Повна ж рента утворюється з трьох елементів: джерелом першого служить вартість ґрунту в його первинному природному стані; другий – обумовлений поліпшенням якості землі, створеним людиною, а третій, який найчастіше виявляється найголовнішим, породжується зростанням щільності і багатства населення й засобами комунікацій – шосейними дорогами, залізницями тощо. При використанні обмежених і важковідтворювальних ресурсів рента присвоюється їх власниками і лише у короткі періоди – користувачами (орендарями). При цьому, певна їх частина витрачається на створення бар'єрів на шляху входження на ринок ресурсів потенційних конкурентів. Чітке визначення прав власності на земельні ресурси дозволяє концентрувати ренту, а не розпорошувати її.

Інституціональні зміни у визначенні прав приватної власності призводять до зміни у присвоєнні земельної ренти. Під впливом глобалізації загострюється проблема розподілу земельної ренти між країнами, що актуалізує пошук шляхів її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема аграрних відносин завжди знаходилася у центрі уваги економістів-теоретиків, представників різних шкіл політичної економії. У Петті знаходимо перше згадування про поняття «диференційна рента» [7]. Пояснюючи сутність і

походження ренти, Д. Рікардо вказує на то, що вона не є соціальним фактом, оскільки, яку б ми не уявили собі суспільну форму, різниця у природній родючості ґрунту між різними ділянками все рівно буде існувати [8]. Розвиваючи вчення Д. Рікардо, К. Маркс вважав, що в дійсності і гірші ділянки землі дають ренту – абсолютну, яка є результатом монопольного права на землю [4]. Відомий український економіст М.І. Туган-Барановський не сприйняв теорію ренти К.Маркса і залишився на позиціях теорії диференційної ренти Д. Рікардо [11]. На жаль, у сучасних умовах формування відкритої економіки дослідження, що стосуються проблем формування та розподілу ренти, не носять цілісного характеру.

Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування та розробка напрямів удосконалення системи державного регулювання рентних відносин в умовах глобалізації.

Об'єкт та методика досліджень

Об'єкт дослідження – система відносин щодо розподілу земельної ренти в умовах глобалізації. Основу методології дослідження склав системний підхід, який забезпечує концептуальну та методичну цілісність дослідження, узгодження цілей суб'єктів рентних відносин у контексті розроблення та обґрунтування засобів впливу держави на їх зміст і характер. У межах зазначеного підходу використано сукупність теоретичних і емпіричних методів: абстрагування, аналізу та синтезу, індукції й дедукції. Під час формування висновків використано методи аналогій та узагальнень.

Результати досліджень

Обмеженість землі та неможливість її відтворення сприяють виникненню двох видів монополії на землю. Повний власник реалізує монополію приватної власності: він вправі дати або не дати підприємцю можливість прикласти капітал до землі. Після укладення угоди з оренди визначається конкретний користувач землі, який здійснює монопольне право господарювати на даній ділянці землі. Там, де власником землі є держава, а державний земельний фонд є в усіх країнах, приватне присвоєння відсутнє і встановлюється один від монополії – монополії на землю як об'єкт господарювання, яку здійснює власник щодо споживання (володар, користувач земельної ділянки). Монополія на землю – виняткове право ринкового суб'єкта розпоряджатися цим ресурсом – приносить її власнику додатковий дохід, який приймає економічну форму земельної ренти. Монополія приватної власності породжує абсолютну земельну ренту, монополія господарювання на землі – диференційну ренту.

У західній літературі оцінка ролі земельної ренти і, перш за все, абсолютної ренти, в економіці негативна. У ринковій економіці рента не виконує ніяких стимулюючих функцій, рентою можна було б знехтувати, і це б ніяк не вплинуло на виробничий потенціал економіки. У США в кінці XIX ст. протест проти рентних платежів вилився у рух за єдиний податок. Земельну ренту пропонували обкласти новим (100 %) податком.

Диференційна рента існує у двох видах: диференційна рента I і диференційна рента II. Диференційна рента I пов'язана з різницею в якості землі. Вона, у свою

чергу, ділиться на ренту за родючістю, яку отримують з більш родючих земель, і ренту за місцем розташування земельної ділянки, що отримують із земель, стратегічно вигідно розміщених стосовно до матеріалів, праці та споживачів. Диференційна рента II передбачає інтенсивний метод землеробства, додаткове вкладення капіталу: підвищення родючості ґрунту, застосування прогресивних біотехнологій, використання сортів рослин з підвищеним потенціалом продуктивності тощо.

Умовою виникнення абсолютної ренти є ситуація, за якої конкуренція у землеробстві наштовхується на монополію права власності на землю, що змушує кожного, хто хоче отримати приватну земельну ділянку у господарське використання, сплачувати її власникові ренту – своєрідне «мито» за право прикладання капіталу до землі. Нижча, ніж у промисловості, органічна будова капіталу в сільському господарстві обумовлює необхідність залучення для ведення господарської діяльності у цій галузі значної кількості землекористувачів, які всі будуть сплачувати землевласникові ренту, незалежно від якості та місця розташування ділянки (табл. 1).

У сучасних умовах, принаймні, у розвинених країнах, типовою є ситуація, коли одночасно знижуються ціни на продукцію виробництва і підвищується продуктивність додаткових вкладень. Така ситуація є найбільш бажаною з погляду результативності державного регулювання аграрних відносин. Оскільки рух ренти визначає відносини між власником землі і орендарем, наприклад, в усіх розвинених країнах при складанні орендної угоди у ній, на підставі відповідних урядових приписів, завжди обумовлюються розміри додаткових вкладень капіталу на одиницю земельної площі. Подібний регулятивний вплив означає, що держава підтримує додаткові вкладення капіталу та зростання їх розмірів. Унаслідок цього відбувається інтенсифікація процесу формування диференціальної ренти II, розширення економічних можливостей всіх учасників використання землі, послаблення диференціації земель.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика диференціальної та абсолютної земельної ренти

Причина виникнення	Умова виникнення	Джерело надлишкового прибутку	Форми земельної ренти	Кількісний вираз земельної ренти
Монополія на землю як на об'єкт господарювання	Краща якість земельної ділянки	Вищий за середньо-галузевий рівень продуктивності праці	Диференційна	Суспільна ціна виробництва мінус індивідуальна ціна виробництва
Монополія приватної власності на землю	Порівняно нижча організаційна будова капіталу	Галузева продуктивність праці нижче середньосупільного рівня	Абсолютна	Суспільна вартість мінус суспільна ціна виробництва

Джерело: складено автором на підставі: [4; 8; 11].

Кращий обробіток землі, завдяки додатковим вкладенням капіталу, може створити ренту і на такій землі, яка до цього ренти не давала. Подібний механізм діє так, що витрати і прибуток, які формуються на основі додаткових витрат капіталу, викликають такий стан, коли ринкова ціна починає визначатися витратами, що існують на тих гірших землях, на яких здійснені додаткові витрати капіталу. Таким чином, ключовою ланкою економічних механізмів державного регулювання аграрних відносин, яке здійснюється з метою підвищення ефективності аграрного виробництва на основі врахування впливу ренти, є додаткові вкладення капіталу в землю. При цьому, вони відіграють подвійну роль – підвищують ефективність аграрного виробництва і його технологічний рівень, а також роблять економічно вигідним й доцільним використання гірших земель, тобто сприяють раціоналізації використання земельних ресурсів.

Поряд з ситуацією, що розглядалася вище, поширеним є явище зниження ефективності додаткових (повторних) вкладень в аграрне виробництво, яке зумовлює збільшення витрат на одиницю продукції і підвищення її ціни. Але диференційна рента II, при цьому, як частина вартості продукту зменшується у грошовому виразі, оскільки спостерігається спад виробництва у натурі. Далі цей процес набуває такого характеру: володарі зменшеної внаслідок зниження продуктивності капіталу земельної ренти компенсують втрату доходів за рахунок споживача шляхом підвищення цін. Більше того, ціни ростуть значно швидше, ніж знижується виробництво, що обумовлюється низькою еластичністю попиту на продовольство, а тому такий спад стає вигідним землекористувачам.

Рух і зміни диференційної ренти завжди слід розглядати з точки зору продуктивності використання землі, що завжди пов'язано з пошуком відповіді на питання: продуктивність яких культур має розглядатися? Зважаючи, що у різних природно-кліматичних зонах вирощуються неоднакові культури, відповіді на це питання не просто. Фактично, вибір відповідного набору культур здійснюється порівняно із пропозицією певного землеробського продукту і потреби у ньому. Таким чином, загальна земельна рента визначається рентою, отриманою із земель, зайнятих під виробництво продукцією, яка є найбільш важливою у харчуванні людей.

В Європі, наприклад, таким регулюючим продуктом харчування є хліб. Відповідно до цього, рента на тих площах, де вирощуються зернові, є визначальною для всіх ділянок землі. При цьому, слід враховувати можливість переходу регулюючої ролі від однієї культури до іншої. Тобто визначення культури, що регулює ренту, не може розглядатися як певний шаблон, а завжди є наслідком всебічного аналізу того, яка культура, в яких межах і на якій землі задовольняє найпоширеніші потреби населення. Такий аналіз є підставою для наукового обґрунтування рішень у процесі державного регулювання аграрних

відносин щодо вибору спеціалізації і підтримки тих господарств, які виробляють найбільш потрібні суспільству види продукції (так звані «стратегічні продукти»).

У США і країнах ЄС широке розповсюдження мають продуктові програми, в межах яких держава здійснює підтримку виробництва «захищених продуктів». У США – це продовольче та фуражне зерно, олійні та бавовна [9]. Розвиток продуктивних сил і виробничих відносин, поглиблення міжнародного поділу праці, міжнародна інтеграція й глобалізація економіки не можуть не впливати на умови формування земельної ренти, а отже, і на зміну поглядів щодо її сутності. Положення про те, що ринкову вартість продукту землеробства визначає вартість тих продуктів, які створені на відносно гірших ділянках землі із тих, що обслуговують ринок [8, с.41-51], у сучасних умовах починає викликати сумнів, оскільки реальний рух цін на продукти землеробства на світовому ринку не узгоджується з цією теоретичною конструкцією.

Протягом тривалого часу закон формування ринкової вартості продуктів землеробства, згідно з яким ринкова вартість не може бути вищою, ніж індивідуальна вартість продукту, створеного за гірших умов виробництва [11, с. 69], трактувався таким чином, що нібито ринкова вартість всього продукту землеробства за будь-яких умов визначається вартістю продукту на гірших землях. При такому підході не розмежовувалися граничний очікуваний розмір ціни і її дійсні розміри на ринку. Звісно, деяка частина продукту, створеного на гіршій землі, буде продана на ринку за ціною, що відшкодовує витрати на його виробництво, оскільки вона користується попитом, але це не означає, що за цією ж ціною буде продана і вся інша продукція. Вирішальним чинником впливу на ринкову ціну буде не стільки вартість виробництва на гірших ділянках, скільки питома вага продукції, виробленої на ділянках різної якості. Якщо, скажімо, на гірших землях виробляється 10–15 % сукупного сільськогосподарського продукту, то навряд чи витрати на цей продукт будуть повністю визначати ринкову ціну.

Вплив вартості продукту, отриманого з гірших земель, на ринкову ціну посилюється в умовах неоднорідності ринкового попиту, оскільки сільськогосподарська продукція переміщується у ті регіони, де на неї виникає вищий попит і, як наслідок, складаються вищі ціни. Такими привабливими регіональними ринками, як правило, є великі міста і мегаполіси. Значення регіонального чинника як рентоутворювального фактора зростає в умовах глобалізації економіки, бо разом з нею збільшується строкатість ринку. Значення ж природної родючості землі втрачається через різний рівень продуктивності землеробської праці у регіонах світу, що виражається у вищій віддачі гірших земельних ділянок порівняно з кращими.

Зазначені положення мають велике значення для України як суб'єкта світового ринку аграрної продукції. Але, володіючи потужним аграрним потенціалом, перш за все землями, придатними для сільськогосподарського

виробництва, Україна втрачає свої конкурентні переваги через високу вартість виробництва, обумовлену низькою продуктивністю землі. Порівнюючи дані результативності використання ріллі в Україні, європейських країнах і США, Т. Лозинська доходить висновку, що «...об'єктивною реальністю, в умовах якої формується вітчизняний продовольчий ринок і відбувається його інтеграція до світового, є надзвичайно низька віддача основного сільськогосподарського ресурсу – землі» [3, с. 71]. Далі автор наводить дані, що, порівняно з Нідерландами, віддача 1 га ріллі в Україні нижча: за м'ясом – у 50 разів, молоком – 27, зерном – 15, цукровим буряком – у 13,2 раза [там само].

Таким чином, в умовах глобальної конкуренції регіональні економічні умови ведення аграрного виробництва визначають ситуацію, за якої виробничі витрати на кращих землях, але розташованих у країнах з низьким економічним розвитком, будуть вищими, ніж на гірших землях економічно розвинених країн. У певні історичні періоди розвитку суспільства таке явище було досить помітним, що дало можливість професорові Петербурзького університету Г. Шторху сформулювати закон, згідно з яким розмір ренти всіх конкуруючих ділянок земель визначається рентою, що виникла під впливом вартості виробництва продукції на найродючіших ґрунтах [12, с. 210–211]. Погляди Г. Шторха сформувалися в умовах інтенсивного освоєння земель півдня України і Росії, коли отримані з них продукти почали тіснити продукти, отримані із земель традиційних сільськогосподарських районів Центральної Росії. У цей же час спостерігався бурхливий розвиток фермерських господарств США, які теж, освоюючи кращі землі, стали витіснити на світовому ринку сільськогосподарські продукти країн з менш ефективним використанням факторів виробництва, особливо землі. Схожі процеси відбуваються у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Унаслідок глобалізації у світовий ринковий оборот залучаються продукти, отримані з найкращих земель таких країн, як Австралія, Аргентина, Бразилія, США.

Відкритість економіки сприяє формуванню тенденції до конвергенції національних і світових цін, при цьому регулятором суспільної вартості дедалі більшою мірою стають зовнішні ціни. Основними детермінантами цих процесів є, по-перше, прогрес у техніці зберігання і транспортування продовольчих продуктів, що здешевлюють їх, по-друге, політика СОТ, спрямована на забезпечення однакових умов торгівлі завдяки знищенню бар'єрів на шляху пересування товарів [6, с. 79]. Процеси глобалізації створили умови для формування нових конкурентних відносин, які складаються тепер не лише між суб'єктами національної економіки, а й між економічними суб'єктами різних країн, зокрема і з приводу господарського використання землі та комерціалізації продуктів сільського господарства. Як зазначає І. Гладій, «за таких умов вільної конкуренції на ринку залишиться такий виробник, який за мінімальних витрат

здатен продукувати товар, що відповідає міжнародним стандартам якості, й може задовольнити купівельний попит у будь-якій точці планети» [2, с. 14].

Аналіз цієї, загалом зрозумілої тенденції, свідчить про уразливість сільського господарства України, яка обумовлена нижчою, порівняно з розвиненими країнами, продуктивністю земель. Поширення моделі відкритої економіки дає змогу потужним транснаціональним компаніям (навіть не країнам), використовуючи переваги окремих територій щодо формування диференційної ренти I, отримувати там доступ до ресурсів і вилучати диференційну ренту II. Далі, перепродаючи вироблену продукцію у ті частини світу, де на неї формується підвищений попит, власники транснаціонального капіталу отримують ренту ще раз – за рахунок різниці у цінах.

Через величезну потребу в техніко-технологічному оновленні сільське господарство України вже зараз нарощує обсяги залучення іноземних інвестицій в обмін на доступ до використання ресурсів. Таким чином, доцільно вести мову про підвищення конкурентоспроможності не вітчизняної аграрної продукції, а капіталу іноземних власників, конкурентна боротьба, при цьому, ведеться за внутрішній ринок України, хоча й завуальована вона під експортну продовольчу експансію.

Незважаючи на те, що в Україні не ведеться офіційна статистика щодо діяльності великих агропромислових компаній, а доступ до їхньої внутрішньої інформації обмежений, ряд видань вміщує дані щодо публічної діяльності цих інституцій, які викликають певний інтерес у контексті нашого дослідження. У публікаціях, зокрема, вказується, що «розвиток великотоварного виробництва та формування на його основі холдингових структур відбувається за рахунок як іноземних капіталів, так і вітчизняних, що були раніше вивезені з країни» [1, с. 34]. Цікавість іноземних інвесторів до ресурсного потенціалу аграрної сфери України стрімко зростає (табл. 2).

Таблиця 2. Залучення інвестицій агрохолдингами України шляхом розміщення акцій на міжнародних фондових біржах на 1.01.2011 р.

Назва компанії	Сума залучених коштів, млн дол. США	Частка проданого акціонерного капіталу, %	Капіталізація на момент останнього розміщення акцій, млн дол. США
1	2	3	4
Астарга – Київ	32	20	155
«Західна компанія «Дакор»»	21	24	103
Цукровий союз «Укррос»	42	20	210
Landkom International	154	60	220
«Кернел»	388	47	933
«Ленд Вест»	52	24	215
МСВ Agricole («Укрзернопром»)	56	24	233
Миронівський хлібопродукт	323	19	1700

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4
«Мрія»	90	20	450
Sintal Agrikulture	34	15	230
Усього залучено	1080	x	x
Усього залучено у сільське господарство	1752	x	x
Питома вага інвестицій, залучених основними компаніями у їх загальногалузевому обсязі, %	61,6	x	x

Джерело: складено за [10].

Аналітики вказують, що якщо у 2006 р. у загальному обсязі коштів, залучених від продажу акціонерного капіталу, на компанії агросектора припадало не більше 7 % (31 млн дол. США), то у 2007 р. цей показник збільшився до 25 % (435 млн дол. США), а за десять місяців 2008 р. він становив понад 80 % (609 млн дол. США) [1, с. 39].

Випереджальні темпи зростання чисельності населення, порівняно з темпами збільшення виробництва продовольства, підвищують цінність земель, придатних для сільськогосподарського виробництва, а невикористаний потенціал українських чорноземів, навіть за наявності тенденції до їх деградації і низька ціна на право їх використання, є привабливими чинниками для вкладення капіталу високотехнічної та високоорганічної будови з метою отримання диференційної ренти II.

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. Формування ренти перестає визначатися лише внутрішньонаціональними умовами землекористування та якістю земель у межах території держави, усе відчутніший вплив на цей процес здійснюють зовнішні чинники.

2. Глобальне конкурентне середовище обумовлює можливість отримання ренти з гірших земель, якщо до них прикладається капітал з вищою органічною будовою, результатом чого може бути підвищення продуктивності вкладень.

3. Низька продуктивність сільськогосподарських земель в Україні при існуванні високої диференційної ренти I свідчить про недовикористання аграрного потенціалу, що за обмеженості земельних ресурсів забезпечує їх інвестиційну привабливість.

4. Держава як емітент права власності на землю має сприяти і допомагати швидкому техніко-технологічному оновленню вітчизняних сільськогосподарських підприємств з метою підвищення їх конкурентоспроможності, у противному разі буде прискорюватися вилучення земельної ренти компаніями з іноземним капіталом, що створює певну загрозу продовольчій безпеці України чи, принаймні, може посилити їх залежність від великих продовольчих компаній.

У цьому зв'язку дана проблема потребує подальшого вивчення і буде предметом нашого подальшого вивчення.

Література

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М. В. Присяжнюк., М. В. Зубець, П. Т. Саблук та ін. за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука та ін. // – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
 2. Гладій І. Й. Регіоналізація світового ринку: Євроінтеграційний аспект: монографія / І. Й. Гладій // . – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – 544 с.
 3. Лозинська Т. М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: монографія / Т. М. Лозинська // . – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2007. – 272 с.
 4. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії / К. Маркс // . – К. : Держполітвидав, 1952. – Т. III. – 926 с.
 5. Маршалл А. Принципы политической науки. – Т.1. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – 416 с.
 6. Пасхавер Б. Рентний чинник розвитку аграрного ринку / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 72 – 80.
 7. Петти У. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940.–180 с.
 8. Рикардо Д. О покровительстве земледелию / Д. Рикардо // . Сочинения : в 4-х т. ; пер. с англ. – М. : Госполитиздат 1955. – Т. 3. – С. 25 – 341.
 9. Серова Е. В. Мировая аграрная политика / Е. В. Серова, О. В. Шук // . – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 407 с.
 10. ТОП – 25 лендлордів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу /: <http://domik.volyn.ua/articles/top-25-Lendlordiv-ukraini>
 11. Туган-Барановський М. І. Політична економія / М. І. Туган-Барановський // . – К. : Наук. думка: ІЕ АНУ, 1994. – 264 с.
 12. Шторх Г. Курс политической экономии или изложение начал, обуславливающих народное благосостояние: в 3-х т. (пер. с фр. под ред. И. В. Вернадского). – Т. 1 / Г. Шторх // . – С. Пб., 1881. – 487 с.
-